

Протоієрей Діонісій Мартишин

**Досвід християнської етики
та соціальної думки у спадщині Т.Г. Шевченка**

Усе своє життя Кобзар перебував у духовному пошуку. Він шукав здійснення вищої правди, Божої Правди. Пошук цей був непростим, сповненим сумнівів, бунтарства та вільнодумства.

Блаженніший Митрополит Володимир

Анотація: Пропонована стаття є спробою дослідження соціально-філософської проблематики у творчій спадщині Т.Г. Шевченка. Проаналізовано питання соціальної етики, вирішення проблеми соціальної справедливості та пошуку Правди Божої у житті соціуму, ролі морального вдосконалення особистості в процесі духовного буття суспільства.

Ключові слова: соціальна етика, Правда Божа, соціальна справедливість, моральне вдосконалення, соціальна думка, суспільний розвиток

Аннотация: Предложенная статья является попыткой исследования социально-философской проблематики в творческом наследии Т.Г. Шевченко. Проанализированы вопросы социальной этики, разрешения проблем социальной справедливости и поиска Правды Божией в жизни социума, роль нравственного совершенства личности в процессе духовного бытия общества.

Ключевые слова: социальная этика, Правда Божия, социальная справедливость, нравственное совершенство, социальная мысль, общественное развитие

Abstract: The article presents an endeavor of discovery the social and philosophical problematics in Taras Shevchenko's creative legacy. The research report analyzes issues of social ethics, solution to problems of social justice and the search of the Righteousness of God in the life of society, the role of moral personality's perfection in the process of spiritual existence of society.

Key words: social ethics, the Righteousness of God, social justice, moral perfection, social thought, social development

Духовний шлях Тараса Шевченка є класичним прикладом нелегкого шляху православного християнина, який шукає в умовах соціальної несправедливості

Правду Божу та волю до існування, взірцем пошуку духовного шляху всебічного пізнання людського буття та прагнення народу до самобутності.

З одного боку, життя Шевченка визначене його пристрасним, безкомпромісним, суперечливим характером, сповненим «непорушної хохлацької впертості»¹. З другого боку, життєвий шлях поета став школою вчителя моралі, вчителя життя та національної самосвідомості².

І це не випадково, бо лише через подолання людського страждання, суперечностей життя, надивившись на «похмуру декорацію та бездушних, грубих лицедіїв, з якими мені довелося розігрувати цю похмуру, монотонну десятилітню драму»³, та її «мерзенних уславлювачів»⁴, як писав Шевченко, – можна наблизитися до Істини.

Літературна спадщина Шевченка в сучасній науці досить ґрунтовно вивчається світськими дослідниками. Питання ж релігійної етики, соціальної думки, підняті мислителем, все ще вимагають серйозного богословського дослідження та певного церковного осмислення. Питання про місце соціальної етики в літературному спадку Шевченка стоїть сьогодні досить гостро не лише у філософії, а й у політичній теології. Цим стурбовані не лише професійні філологи, літературознавці, педагоги, а й взагалі всі, хто цікавиться спадком українського генія.

Питання пізнання життя, тимчасового та вічного, земного та небесного, місце людини у Всесвіті, рідної Вітчизни – України у світовій історії сповнили все створене Шевченком у літературі пекучою жагою відповіді. Творчість Великого Кобзаря стверджує життя, воно закликає на духовну боротьбу та соціальний спротив, пов'язує суперечності духовного та соціального буття людства.

Шевченко, порушуючи та розв'язуючи численні проблеми соціального устрою суспільства, вказує на велич Бога у світобудові, на місце людини в світі, Батьківщини в долі особистості, формуючи цим певні засади етичної самосвідомості людської особистості.

Доктор філософських наук професор Олександр Замалєєв зазначає, що російська «релігійна філософія в усьому обсязі свого змісту являє собою переважно богословську екзегезу, причому з ухилом у бік риторичного дискурсу»⁵. Із цілковитою впевненістю ці роздуми можна віднести до художнього спадку Тараса Шевченка.

¹ *Шевченко Т.Г. Щоденник // Шевченко Т.Г. Художник: повісті, автобіографія, щоденник / Т.Г. Шевченко; примітки та коментарі Л. В. Ушкалова; худож.-оформлювач Ю.Ю. Романіка. Х.: Фоліо, 2012. С. 562.*

² *Митрополит Илларион. Религиозность Тараса Шевченко. Виннипег, 1964. С. 47.*

³ *Шевченко Т.Г. Щоденник // Шевченко Т.Г. Художник: повісті, автобіографія, щоденник. Х.: Фоліо, 2012. С. 553.*

⁴ *Шевченко Т. Г. Щоденник // Шевченко Т. Г. Художник: повісті, автобіографія, щоденник. Х.: Фоліо, 2012. С. 563.*

⁵ *Замалеев А.Ф. Русская религиозная философия: XI–XX вв. СПб.: Изд. дом С.-Петербург. ун-та, 2007. С. 5.*

Не лише творчість, а й саме життя Великого Кобзаря є складним шляхом духовного, релігійного, художнього, філософського та громадсько-політичного розвитку української етичної та соціальної думки. Шевченко закликає свого читача подивитися на світ з погляду Правди Божої, соціальної справедливості, він порушує перед людиною проблему, осмислює її з різних позицій, запрошуючи читача до спільного роздуму та соціальної дії, бо, служачи народові, він служить Богові.

Шевченко надихає людину на пошук шляхів виходу з кризових ситуацій, що склалися. Його завжди хвилює постанова та розв'язання проблеми, він вступає у діалог із читачем як партнер, як колега та християнин.

У літературній спадщині Шевченка знайшли відбиття думки та сподівання письменника-патріота, які презентують особливу позицію автора у суперечках про долю України, свободу людини, соціальну несправедливість, боротьбу народу за краще життя та можуть послужити базисом соціальної думки Кобзаря, який життям та творчістю уособлював душу українського народу.

Щире прагнення Шевченка до глобальних духовних та соціальних трансформацій являло собою його реакцію на насилля над «зневаженими та ображеними» – народами великої імперії, на казенщину, армійщину, тотальний бюрократизм російської держави. Шевченко як революціонер, бунтар та анархіст – це спрощене радянське, атеїстичне сприйняття його творчості. Релігійний мислитель, реформатор, ідейний натхненник соціальної трансформації російського та українського суспільства – ось філософські характеристики мислителя та пророка, який був захисником та охоронцем Правди Божої.

Творчість Шевченка спрямована на зміцнення духу, мужності, на духовну та революційну боротьбу, спротив, ствердження духовної сили¹, що протистоїть тотальному страху, рабству, моральному та соціальному розкладу². В поезії Шевченка, зазначає Предстоятель Української Православної Церкви, Блаженніший Митрополит Володимир, ми споглядаємо типову драму в боротьбі релігійної віри та відчаю, віри та сумніву³.

У минулому лідер дисидентського руху, політв'язень, а нині відомий український церковний та громадський діяч професор Мирослав Маринович зазначає, що Шевченко, так само, як і Гоголь, хотів здійснити революцію в душах людей⁴.

¹ Докладніше див.: *Степовик Дмитро*. Наслідуючи Христа: Віруючий у Бога Тарас Шевченко. К.: Вид. ім. Олени Теліги, 2013. 480 с.

² Докладніше див.: *Сверстюк С.О.* Шевченко понад часом. Есеї. Луцьк; Київ: ВМА «Герен»; ТОВ «Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 280 с.

³ *Володимир (Сабодан), Митрополит Київський і всієї України*. Релігійне світобачення Тараса Шевченка (доповідь Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира в Київській духовній академії на пленарному засіданні II студентської конференції «Студентська наука в духовній школі») // Володимир (Сабодан), Митрополит Київський та всієї України. Доповіді, промови, звернення. К.: Вид. відділ Української Православної Церкви, 2011. С. 402.

⁴ *Маринович Мирослав*. До чого кличуть учорашні «злочинці»? // Маринович М. Вибране: У шістьох томах. Т. 2. Постаті друзів. Дрогобицькі репортажі. Дорожні замальовки. Львів: Вид-во Католицького Університету, 2010. С. 146.

Поетія Кобзаря, за словами мислителя, це «камертон української душі»¹.

Блаженніший Митрополит Володимир завжди говорив про те, що «творчість Шевченка – це чаруюча простота і непримхливість, як сама душа українського народу – душа глибокого християнського світосприйняття, яким і живе Україна»².

Творчість Шевченкова стоїть поза всякою ідеологічною кон'юнктурою³, незважаючи на те, що в усі часи його хотіли зробити ідолом різних політичних сил, партій, рухів, ідеологій і навіть держав.

Скорботну, великотрудну життєву ходу Шевченка до Істини не можна назвати щасливою. Тюремне ув'язнення, соціальна ізоляція, нерозуміння з боку суспільства не лише не зламали поета, але, навпаки, загартували його серце, волю, зміцнили дух, зробили його сильнішим. Скільки в його житті було ненависті, несправедливості, неправди, придушення не лише слова, а й самого людського буття в багатьох багатогранних його проявах! Але великий син України ніколи не впадав у розпач, і як християнин не дозволяв злостивим настроям, які царювали в суспільстві, знищити тверезість розуму, розсудливість та християнську великодушність.

У своїх щоденникових записах він писав: «Дивно іще ось що. Все несповідиме горе, всі роди приниження та наруги пройшли, неначе не торкаючись мене. Найменшого сліду не полишили по собі. Досвід, кажуть, є кращим нашим учителем. Але гіркий досвід пройшов повз мене невидимкою. Мені здається, що я точно той же, що був і десять років тому. Жодна риса в моєму внутрішньому образі не змінилася. Чи добре це? Добре. Принаймні, мені так здається. І я від глибини душі дякую мого Всемогутнього Творця, що Він не допустив жажливому досвіду торкнутися своїми залізними кігтями моїх переконань, моїх дитячих світлих вірувань»⁴.

Сучасному християнинові, незважаючи на тотальний цинізм верхів суспільства, їхню невіру, голий прагматизм, важливо зберегти почуття дитячих світлих вірувань християнства, щиро приймаючи слова Євангельського

¹ *Маринович Мирослав*. Шевченко в пам'ятниках // Маринович М. Вибране: У шістьох томах. Т. 3. Публіцистика. Львів: Вид-во Католицького Університету, 2010. С. 394.

² *Володимир (Сабодан), Митрополит Київський і всієї України*. Вітальне слово з нагоди відкриття виставки «Шевченкові скарби», присвяченої 20-й річниці Незалежності України // Інтернет-портал «Офіційний веб-сайт «Українська Православна Церква». [Електронний ресурс]. 2014. Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/article/v%D1%96talne-slovo-z-nagodi-v%D1%96dkrittia-vistavki-%C2%ABshevchenkov%D1%96-skarbi%C2%BB-prisvyacheno%D1%97-20-i-r%D1%96chnits> (Дата доступу: 06. 10. 2014).

³ *Мартышин Дионисий, прот.* Идеологические мифологемы в современной церковной жизни // Интернет-портал «Украина Православная. Официальный сайт Украинской Православной Церкви». [Электронный ресурс]. 2013. Режим доступа: <http://pravoslavnye.org.ua> (Дата доступа: 04. 11. 2013).

⁴ *Шевченко Т.Г.* Щоденник // Шевченко Т.Г. Художник: повісті, автобіографія, щоденник. Х.: Фоліо, 2012. С. 564.

Одкровення: «Коли не навернетесь і не станете як ті діти, не ввійдете в Царство Небесне» (Мф. 18:3).

Не можна не погодитися з роздумами українського вченого, княгині риторики, академіка, професора Галини Михайлівни Сагач, яка говорить про те, що Тарас Григорович Шевченко повністю, цілісно виконав свою християнську місію в Божих дарах – у поезії, зображувальному мистецтві, просвіті. Шевченко не зламався під ударами долі, тому що завжди був з Богом та народом¹.

Центром своїх релігійних, філософських та духовних шукань Т.Г. Шевченко вибрав соціальні роздуми про рідну землю, стосунки між людьми, народами та цілими поколіннями, осмислюючи їхнє майбутнє. Соціальна проблематика в літературній спадщині Шевченка посідає значне місце: можна говорити про соціальні виміри творчості Великого Кобзаря, бо українська історія сприймає Шевченка як соціального та християнського мислителя.

Соціальний вимір етики набуває важливого значення для модернізації та трансформації політичної культури пострадянських країн. Можна говорити про актуальність звернення до літературного спадку Шевченка. Пошук вектора виходу з кризи сьогодення передбачає творче осмислення традиції минулого. Великий розумом та серцем Шевченко намагався всебічно глобально осмислити «соціальні хвороби» свого часу. Теми національної самосвідомості, свободи, протесту волелюбного українського народу, релігійної віри, моралі завжди перебували в центрі уваги великого поета.

Своєрідність соціальної думки Шевченка полягає в тому, що вона стимулює соціальну активність, пасіонарність соціуму в боротьбі за власне майбутнє та національну ідентичність. Не плакати, не нарікати, не ремствувати, а боротися за свою долю – ось життєве кредо послідовників Тараса Шевченка².

Щодо цього на особливу увагу заслуговують його твори: «Тризна», «Слепая», «Сон», «Єретик», «Сліпий», «Розрита могила», «Гайдамаки» та ін. Питання, які підіймав у своїй творчості Великий Кобзар, не втратили своєї актуальності й сьогодні, коли сучасне суспільство, економічно трансформуючись, модернізуючись на рівні світоглядних засад улаштування буття, зі скептицизмом та іронією ставить до питання примату духовних цінностей над матеріальними вимірами.

Соціальна етика, справи милосердя, співчуття сьогодні набувають особливо значення. В умовах соціальних суперечностей, зубожіння народу, панування багатих над бідними ідея захисту слабких, знедолених, ідея милосердя та соціальної співчутливості має об'єднувати сучасне суспільство в рамках єдиного проекту захисту соціального середовища від хижацьких нападів нової глобальної ідеології соціал-дарвінізму – філософії глобалізму.

Відсутність науково розроблених теоретичних основ соціально-політичного та соціально-економічного реформування України призвело, в кінцевому під-

¹ Сагач Г.М. Батько Тарас – дітям України! Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. С. 40.

² Кононенко П.П. Українознавство: Конспект лекцій / П.П. Кононенко, А.Ю. Пономаренко. К.: МАУП, 2005. С. 290.

сумку, до того, що, як і раніше, на зміну одним соціальним міфам – доброго комунізму, світлого майбуття пролетаріату – прийшли інші, не менш небезпечні міфи – тріумфу титульної нації, української крові та особливого шляху України на орбіті Європейського Союзу.

Секулярний месіанізм, соціальне міфотворення, пошук інших світів є плодом вічної, хронічної хвороби частини інтелігенції. В основі соціального міфотворення та соціальних політичних утопій лежить мрія, фантазія, прагнення до бажаного та відсутність реалізму життя і, найголовніше, про що завжди говорив Шевченко, відсутність почуття милосердя, соціальної справедливості, добра, совісті, поза яким усяка політична реформація, революція, боротьба та модернізація ніколи не зможуть гідно перетворити суспільство.

Соціальна етика в розумінні Шевченка – це філософський погляд на соціальну реальність через призму національної самосвідомості, культури, історії та духовно-морального осмислення суспільно-політичного буття соціуму. Це погляд на світ з вершин вічності та абсолютних цінностей буття. Можна сказати, що Шевченко бачив порятунок народу, покращення життя нації лише на шляху до царства Божої Правди, на шляху морального вдосконалення суспільства.

Можна резюмувати, посилаючись на творчість Шевченка, що без братньої любові, без єднання народу не врятують суспільство ні політика, ні змінення суспільного та державного ладу, ні прийняття нових законів, ні, тим більше, зовнішній косметичний ремонт струхлявілої корупційної споруди бюрократії.

Не лише криза економіки, політики має місце нині в нашому суспільстві, а й, значнішою мірою, моральна криза. Характеризуючи сучасний стан життя українського суспільства, можна сказати про процеси ідеологізації масової свідомості, глобальної політизації церковного та громадського життя. Риторика ура-патріотизму, ненависті та ксенофобії охопила соціум, про що з жалем та докором говорив Т. Шевченко:

Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать¹.

Моральні виклики часу, тотальне схиляння окремих політичних партій та політичних лідерів перед цінностями Заходу, некритичне сприйняття ідеології

¹ *Шевченко Т.Г.* І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє // Шевченко Т. Г. Усі твори в одному томі. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. С. 123; *Шевченко Т.Г.* И мертвым, и живым, и нерожденным землякам моим, на Украине и не на Украине сущим, мое дружеское послание // Шевченко Т.Г. Собр. соч.: В 4 т. Т. 1. М.: Изд-во «Правда», 1977. С. 357.

ліберальних цінностей – це є актуальним і сьогодні, в умовах ХХІ століття. Така ситуація властива не лише для України, а й для деяких інших пострадянських держав. Багатьох політичних сил сучасної України стосуються роздуми великого поета:

Несли, несли з чужого поля
І в Україну принесли
Великих слов велику силу,
Та й більш нічого. Кричите,
Що Бог создав вас не на те,
Щоб ви неправді поклонились!¹

І як грізний вирок їм звучать слова Шевченка:

І хилитесь, як і хилились².

Можна говорити чарівні слова про модернізацію економіки, демократизацію політики, про ходу до цінностей Європи, але корупція, чиновницька бюрократія, моральний розклад – все це лишається властивим для всіх народів та цивілізацій, а «дідами крадене добро»³, як говорить Кобзар, тягнуть до себе політичні еліти різних країн.

Наші народи є свідками того, що межа між вічним та тимчасовим, істиною та брехнею, справедливим та несправедливим, прекрасним та потворним, між позитивними та негативними цінностями неухильно стирається, наступає царство розумової, моральної, естетичної та соціальної анархії, а моральні поняття витісняються тотальною комерціалізацією не лише життя, а й самої людської свідомості. До всього сучасного людства звернені слова українського пророка:

Схаменіться, недолюди,
Діти юродиві!⁴

Всі глобальні кризові явища в галузі економіки, культури та політики значно підвищують роль християнської етики в загальному цивілізаційному вимірі. Тенденції розвитку сучасної епохи є такими, що без елементарних моральних норм суспільство саме себе знищить. Стратегія стабілізації будь-якої соціальної та політичної системи передбачає значне розширення духовно-моральної проблематики.

Філософська та соціальна думка Православ'я акцентує свою дослідницьку увагу на вічно актуальних доміантах літературної спадщини Шевченка. Наріжним каменем соціальної парадигми Шевченка було чітке розуміння святої правди, кадила істини – Слова Живого Істинного Бога⁵.

¹ *Шевченко Т.Г.* І мертвим, і живим, і ненародженим моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє // Шевченко Т. Г. Усі твори в одному томі. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. С. 121.

² Там само. С. 121.

³ Там само. С. 121.

⁴ Там само. С. 121.

⁵ Докладніше дивись: *Шевченко Т.Г.* Неофіти // Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У дванадцяти томах. Т 2. Поезія, 1847–1861 рр. / Упоряд та комент. В. С. Бородіна та ін.; Ред.

«Апостол великого Христового слова»¹ в поемі «Неофіти» привертає увагу читача до того, чим має жити християнський проповідник, християнин та людина, що віддає себе на служіння Богові. Християнське вчення, виходячи з думок Шевченка, спрямовує людину до правди, істини, добра та братолюбства»². Не до патріотичного чаду, національної ненависті, винятковості, ворожнечі, до якої закликають націоналісти усіх мастей та забарвлень, а до братолюбства. Великий пророк України наголошує:

Добро найкращеє на світі,
То братолюбіє³.

Переходячи від теоретичних питань вивчення художнього спадку Шевченка, хотів би сказати кілька слів про практичний бік осмислення соціальної та духовно-моральної думки Великого Кобзаря. Одним з просвітницьких завдань громадської організації «Союз Православних Сил України», яку я репрезентую на такому шанованому науковому форумі, є популяризація серед молоді богословського спадку Православної Церкви, етичної, філософської, художньої літератури, присвяченої питанням становлення особистості. Актуалізація соціальної та духовно-моральної думки Тараса Шевченка посідає в просвітницькій діяльності нашої організації важливе місце. Лише в останній час у численні школи Київської області до Дня учителя та працівника сфери освіти нами були подаровані примірники «Кобзаря». В діяльності нашої організації питання соціально-етичного плану сьогодні розглядаються у прикладному аспекті не лише як вивчення спадку Шевченка, а й як втілення ідеалів Великого Кобзаря. Голова «Союзу Православних Сил України», активний політичний та громадський діяч Юрій Володимирович Цікаленко постійно говорить про те, що ми робимо, що повинні робити, прямуючи тим шляхом, до якого покликав нас Господь.

Філологи, педагоги, філософи, соціологи, вивчаючи літературну спадщину Т.Г. Шевченка, завжди мають осмислювати питання милосердя, братства, соціальної справедливості, гармонійного взаємовідношення особистості та суспільства, узгодження індивідуальних, колективних та суспільних цінностей, аналізувати історію народу, його культуру та традиції, а також формувати духовний вектор майбутнього розвитку особистості та суспільства.

Підводячи підсумок, зазначимо.

По-перше, при всій образності, символічності та духовній спрямованості поезії Шевченка, коли йдеться про життя народу, унікальність рідної землі, культури та історії, в літературній спадщині письменника переважає тверезий

тому В.С. Бородин. К.: Наук. думка, 1989. С. 219; *Шевченко Т.Г.* Неофиты // Шевченко Т.Г. Собр. соч.: В 4 т. Т. 2: Стихотворения и поэмы, 1847–1861. С. 279.

¹ *Шевченко Т.Г.* Неофіти // Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У дванадцяти томах. Т. 2. К.: Наук. думка, 1989. С. 225.

² *Шевченко Т.Г.* Неофіти. С. 221.

³ *Шевченко Т.Г.* Неофіти. С. 221.

соціальний реалізм, що виявляє себе в неприйнятті всіх суперечностей та соціальних негараздів суспільства. Модель суспільного розвитку для Шевченка може бути заснованою лише на моральних засадах та Правді Божій. В цілому можна сказати, що для українського генія «соціальна правда» є підваленою християнської етики як такої.

По-друге, етико-філософський аналіз головних ідей творчості Шевченка показує, що соціальний та оптимістичний заряд та пафос соціальної справедливості, який міститься в його поезії, є саме тим, що потрібно сучасному українському та російському суспільству, яке відчуває великий дефіцит оптимістичних прогнозів розвитку соціуму. Але не лише соціальний пафос притаманний для поглядів Шевченка. В його літературних творах закладено могутній етичний імпульс перетворення суспільства, який має конкретно-практичне значення для всього сучасного світу.

Сведения об авторе:

Протоіерей Діонісій Мартишин,
доктор богослов'я,
координатор з питань церковної просвіти
ГО «Союз Православних Сил України»

Протоіерей Дионисий Мартышин,
доктор богословия,
координатор по вопросам церковного просвещения
ОО «Союз Православных Сил Украины»

Dionisij Martyshin, archpriest,
Doctor of Theology,
Coordinator on the questions of Church Enlightenment
PA «Union of Orthodox Forces of Ukraine»